

AJER
AKADEMIC JOURNAL OF
EDUCATIONAL RESEARCH

ISSUE 3

**AKADEMIC JOURNAL
OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL**

APRIL 2024

WWW.AJERUZ.COM

ФАЛСАФИЙ-ИРФОНИЙ ҚАРАШЛАР МАЗМУН–МОҲИЯТИ
(ТАСАВВУФИЙ АСАРЛАР АСОСИДА)

Лутфилло Караматиллоевич Ахатов

Чирчиқ давлат педагогика университети кафедра мудири, доцент, ф.ф.д.
(PhD)

L_axatov@cspi.uz

Аннотация: *Сущность философско-этических взглядов анализировалась с помощью суфийского быта и мистических воззрений. Развитие суфизма основано на иррациональном подходе к философскому осмыслению суфийской этики. Для понимания этических воззрений был рассмотрен пример научных подходов к суфизму и суфиям. Сущность общественного развития зависит от науки и духовности. Рост духовности был связан с рациональным подходом и характером исследования. Рациональный подход должен формироваться на основе научного наследия мудрецов. В этом плане важны мистические взгляды. Формирование философских мыслей посредством суфизма формирует критерии толерантности в обществе. А толерантный подход становится символом международной гармонии и единства. Также через философско-мистические взгляды он определяет важные задачи для нашей национальной духовности и ее творцов. Если правовое регулирование и введение определенных норм поощряют контроль деятельности на полях, то честность, чистота, совесть через веру и некоторые богословские «категории» побуждают людей встать на правильный путь. Даже если посмотреть на это с обеих сторон, с помощью науки можно построить сильное общество. Формирование их на системной основе может быть иницировано посредством философско-философских воззрений. Это служит укреплению духа мира и согласия, толерантности и дружбы между народами и регионами.*

Ключевые слова: *Ирфан, суфизм (араб.: التَّصَوُّفُ), философия, наука, Джамии, ислам, восприятие-мысленно, мыслитель..*

Abstract: *The essence of philosophical and ethical views was analyzed with the help of Sufi life and mystical views. The development of Sufism is based on an irrational approach to the philosophical understanding of Sufi ethics. To understand ethical views, an example of scientific approaches to Sufism and Sufis was considered. The essence of social development depends on science and spirituality. The growth of spirituality was associated with a rational approach and the nature of the study. A rational approach should be formed on the basis of the scientific heritage of the sages. In this regard, mystical views are important. The formation of philosophical thoughts through Sufism forms the criteria of tolerance in society. And a tolerant approach becomes a symbol of international harmony and unity. Also, through philosophical and*

mystical views, he identifies important tasks for our national spirituality and its creators. If legal regulation and the introduction of certain norms encourage control of activities in the fields, then honesty, purity, conscience through faith and some theological “categories” encourage people to take the right path. Even if you look at it from both sides, you can build a strong society with the help of science. Their formation on a systematic basis can be initiated through philosophical views. This serves to strengthen the spirit of peace and harmony, tolerance and friendship between peoples and regions.

Key words: *Irfan, Sufism(arabical.:التَّصَوُّفُ), philosophy, science, Islam, Jami, perception-mentally, thinker.*

Ирфоний қарашларнинг мазмунан бирикиши, рационал (фалсафий-ақлий) билишнинг гносеологик ёндашувига хос тадрижий жараён дир.

Рационал ёндашув асосида ирфон илми ақлий фаолиятнинг билишга бўлган субстационал жиҳати улароқ, тасаввуф (орифлар) таълимотида муҳим аҳамият касб этган. Шунинг учун ўрта аср фалсафаси (тасаввуф) намояндаларининг диярли аксариятида эътиқод бош омил вазифани ўтаган ва ҳар бир илмий меросни ёзишда Аллоҳ номи ила деб бошлашган.

Бугунги шиддат билан ўтиб бораётган даврда тобора жадаллашиб бораётган вақт масофасининг талабларидан бири бу жамиятда малакали мутахасисларни, аниқроқ қилиб айтадиган бўлсак, баркамол авлодни вояга етказиб, мамлакат ва жамият тараққиётига ўз ҳиссасини қўшадиган, шунингдек, жамият маънавий камолотининг илҳомлантирувчи манбаи сифатида намоён бўладиган авлодни камол топтиришдан иборат дир.

Ёш авлодни тарбиялашда бугунги кун билан ҳамнафас бўлишлиги билан бирга, пок эътиқод ва урф одатларимизнинг моҳиятига алоҳида эътибор қаратиш орқали тарбиялаш лозим. Бу эса, ўз навбатида, фалсафий тафаккур тарзини ривожлантирувчи атрибутлар ва ирфоний қарашлар компаративистикасини ўрганиш кераклигини тақоза этади.

ТАҲЛИЛ ВА МЕТОДЛАР

Бугунги жамият маънавий камолотининг илҳомлантиришга хизмат қиладиган манбалар бўлмиш фалсафий-ирфоний қарашлар орқали ёш авлодни камол топтириш учун ҳикмат илми-фалсафа ва орифлар зикри-ирфони илмини кенг оммага тадбиқ қилиш бош мақсад дир.

Тарихан ҳар бир даврнинг ўзига хос ижтимоий муҳити ва «Жамият барқарорлигининг муҳим устувор томонларини белгилаб берувчи тузум»лар шакилланиб борганлигини манбалардан кузатишимиз мумкин. Минтақалар барқарорлиги эса дин ва ахлоқ, санъат ва адабиёт замирида фалсафий-ирфоний

илмларнинг шакилланиб боришлиги рад этиб бўлмас ҳақиқатдир, зеро, санъат ва дин ҳеч бир замон ва маконда ҳам, ҳеч бир минтақа ва миллатда ҳам бўлинмас ҳисобланиши билан ўз мавқеига эга. Дин ва санъатнинг миллат танламаслиги бу инсоният тарихидаги «Буюк кашфиёт» демакдир. Ушбу «кашфиёт»ни мазмун-моҳиятида шаклланган тасаввуфий-ирфоний қарашларни тафаккур орқали мушоҳада қилиш бу ҳикмат илми-фалсафанинг вазифаси.

НАТИЖАЛАР ВА МУҲОКАМА

Ирфоний қарашлар орқали миллий маънавиятимиз ва унинг бунёдкорлари учун муҳим вазифаларни белгилаб беради. Қонунан тартибга солиш ва маълум меъёрларни жорий қилиш соҳалардаги фаолиятни назорат қилишга ургатса, эътиқод орқали ҳалоллик, поклик, виждон ва бирқанча диншунослик «категория»лар орқали инсонларни тўғри йўлга бошлашга ундайди. Ҳар иккала томондан қаралса ҳам, илм ва у орқали кучли жамиятни бунёд этиш мумкин. Буларни тизимли асосда шакллантириш эса фалсафий-ирфоний қарашлар орқали йўлга қўйиш мумкин. Бу эса миллатлар ва минтақалар ўртасидаги тинчлик ва тотувликни, бағирикенглик ва дўстлик руҳини сайқалланишига замин ҳозирлаши табиий жараёндир.

Унутмаслик керак, тарихда шундай машҳур зотлар ўтганки, тазкира ва тарих арбоблари улар ҳақида сўз очганларида: «Бу зот таъриф ва тавсифга муҳтож эмас, бу ерда номлари табарруқона келтирилди», деб қўя қоладилар. [1; 3-Б.]

Тадқиқотлар замиридаги фалсафий мушоҳада орқали маълум бир ўзгаришларни тафаккур тарзида анализ-синтез қилиб, қисман хулоса қилиш мумкин, аммо бу фақатгина рационал ёндашувни тақоза этади. Бугунги глобаллашув даврида керак бўлса рационал қарашларнинг бир ўзи билан чегараланиш бу бирёқлама қарашни тақозо этади. Шунинг учун рационал ёндашувларни янада мукамалроқ аҳамият касб этиши учун иррационал ёндашувларни ҳам кенг миқёсда жонлантириш керак. Бунда фалсафа илмининг хайрихоҳлиги ўз-ўзидан ирфон илми ва унинг намояндаларига мурожаат қилади. Шундагина фалсафий-ирфоний қарашлар маълум маънода янги тафаккур тазрини шакллантиришга дастак бўлиб хизмат қилади. Бунда тасаввуф-ирфон илми вакиллари ва уларнинг илмий меросларини қиёсий таҳлил қилиш алоҳида ўрин эгаллайди.

Фалсафа ва иффон (عرفان) илми негизида борлиқ қонуниятларини таҳлил қилиш учун тасаввуф (التصوف) – руҳий қувват, руҳий тарбия вакиллари илмий мерослари оладиган бўлсак, уларнинг Ислом ва инсон ўртасидаги ажралмас робитани шакиллантирган муҳтарам зотлар саналади. Ирфон илми – орифлар зикри, сўфийлар мақомоти, маърифатпарварлар мероси тарзида гавдаланувчи иррационал (илоҳий-ғайб) илмини татбиқ этади. Тасаввуф (التصوف) – тахлия, яъни холи бўлмоқ, қалбни бўшатмоқ ва яхши, махталган ахлоқдир, дейдилар.

Иккинчидан, тасаввуфни тасфия, яъни руҳни ағёр – бегонадан тозалашдир, деб айтадилар. Учинчидан, тасаввуф ҳузуъ, яъни нафсни жиловлаш, хоксорлик ва жонсипорлик намунасини кўрсатишдир дейдилар... [12; 1-4-Б]

Таҳлил натижаси уларок, тасаввуф аҳлини кимлигини билишни истаган инсон энг аввало Ислом ва инсон омили ҳақида мукамал манбаларга суянмасдан туриб (ўз – ўзича мухтасар) хулосалар чиқариши «Беодоб даъвога»ликдан ўзга нарса эмас.

Таҳлилдаги тенденцияларни бирлаштириш ва ривожлантириш учун хизмат қиладиган илмий меросларни кенгрок тадқиқ қилиш муҳимлиги эътироф этилган. Шунинг учун тасаввуф маърифатини шаклланишига “Қуввати рух” – рухий қувват (Л.К) бағишлаган, пири тариқат деб ном олган, Шайх Нуриддин Абдурахмон Жомий илмий меросини ўрганиш ҳар бир замон ва маконга хос тадқиқот объекти сифати қаралади. Анас ибн Молик розияллоху анхудан:

“Расулуллоҳ соллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Илм талаб қилиш ҳар бир мусулмоннинг зиммасига фарздир”, – дедилар”.

Аҳмад ва Ибн Можа ривоят қилган. [4; 274-Б]

Ушбу маълумотдан кўриниб турибтики, илм олиш ва уни ҳаётга тадбиқ қилиб бориш ҳаммамизга шарт экан. Зеро, Аллоҳ таоло Исро сурасининг 70-оятида қуйидагича марҳамат қилади: “Батаҳқиқ, Биз Бану Одамни азизу мукаррам қилиб кўйдик ва уларни қуриқлигу денгизда (улов-ла) кўтардик ҳамда уларни пок нарсалардан ризқлантирдик ва уларни Ўзимиз яратган кўп нарсалардан мутлақо афзал қилиб кўйдик”

Бундан маълум бўладики, инсон ҳамма жонзотлар ичида энг мукаммали ҳисобланади. Бундай шарафга эга бўлган инсон албатта илм ва маърифатни мукамал ўрганиб боришлиги лозим. Бундай жараённи эса арслар оша ўз аҳамиятини мустаҳкамлаб келаётган мутафаккирлар илмий мероси орқали амалга ошади.

Баҳром Абдуҳалимовнинг “IX-XI асрларда мусулмон маданиятидаги умумий маданий юксалиш Мовароуннаҳр ва Хуросон олимлари ижодида ўзининг юксак чўққисига кўтарилди. IX-XI асрларда мусулмон маданиятининг “Олтин даври” бўлмиш фан ва маданият ривожини Хуросон ва Мовароуннаҳр (Л.К) ҳудудига кўчиб ўтди” деб эътироф этган. [5; 9-Б]

Марказий Осиёда тасаввуфнинг юксак мақомда ривожланган давр VIII-XI асрлар деб эътироф этилади. [12; 1-4-Б]

VIII асрнинг биринчи ярмида Мовароуннаҳр Араб халифалигига бўйсундирилгандан сўнг Марказий Осиёга Ислом дини билан биргаликда Ислом илмлари – тавсир, ҳадис, фикҳ ва калом ҳам кириб келди. [6; 35-Б]

Мовароуннаҳр Араб халифалиги кириб келганидан сўнг, VIII асрнинг биринчи ярмида, янгича дунёқараш, янгича ижод намуналари шаклланди. Секин

аста жамият бошқаруви ва ижод йўналишидаги (амалий муомаладаги) тил бу араб ёзувига хос форсий тил амалга оширилди. Ўрта асрларга келиб, Шарқ минтақа халқлари ижоди бир мунча дунё юзини кўра бошлади. Бу ўзгаришлар, Шарқона маданиятнинг янги босқичга чиқиши, бугунги кунгача ўз улуғворлигига эга.

Ўзбекистон Биринчи Президенти Ислом Каримовнинг Самарқанд шаҳрида “Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти” мавзусида ўтказилган халқаро конференциянинг очилиш маросимида 2014 йил 15 майда сўзлаган нутқида ушбу Форум-конференциянинг мақсади Ўрта асрларда Шарқ заминида яшаб ижод қилган буюк алломалар ва мутафаккирларнинг илмий меросларини чуқур таҳлил қилиш ва англаш, уларнинг замонавий цивилизация тарихида тутган ўрни ва ролига муносиб баҳо беришдан иборатлигини айтиб ўтганди. [7; 3-Б]

Ўзбекистон Президент Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 15 июнда Тошкентда бўлиб ўтган “Ижтимоий барқарорликни таъминлаш, муқаддас динимизнинг софлигини асраш – давр талаби” мавзусидаги анжуманда эътироф этиб ўтган тақлифлари асосида 2017 йил 8 ноябрда Самарқандда ҳадис ва калом илмий мактаблари, шу йили (2017 йил) 10 ноябрда Қашқадарёда ақида илми мактаби ҳамда Бухорода Мир Араб мадрасаси ҳузурида тасаввуф илмий мактаби ва шу йили (2017 йил) 13 ноябрда Фарғонада Ислом ҳуқуқи мактаби очилган. [3; 2017.16]

Сўз тасаввуф (араб: **التصوف**) - борасида борар экан, “Тасаввуфнинг пайдо бўлиш, тараққиёт жараёни тўғрисида ҳар хил фикрлар ва тахминлар мавжуд. Тасаввуф тўғрисида ёзган ўрта аср олимлари, шу жумладан, сўфийлик мактабининг йирик вакили, кўплаб асарлар муаллифи ас-Сулабий, Хуросон мактабининг вакили, кўплаб мумтоз асарлар ёзган Абу Абдурахмон Муҳаммад Ҳусайн (937 ёки 912—1002), машҳур сўфий ал- Ансори ал—Харавий Абу Исмоил Абдуллоҳ Ибн Муқаммад (1006—1089), тасаввуф тарихи ва моҳияти, мутасаввифлар дунёқараши ва амалиёти маълум тартибда баён қилинган. Форс тилидаги илк асар муаллифи ал-Хужвирий Абул Ҳасанали Усмон ал-Ғазнавий, ал-Жуллабий (1072 ёки 1076 йилда вафот этган)-ларни Хуросонда ва Мовароуннаҳрдан чиққан сўфийларнинг биринчи қаторида деб ҳисоблайдилар”. [8; 143-Б]

Тасаввуфий-ирфоний қарашларнинг бир тизимга тизимлаштириш энг муҳим масаладир. Тасаввуфий-ирфоний қарашларни тадқиқ қилишнинг ўзига хос заруратларидан бири, “Ўзбекистонда ҳам, хорижда ҳам тасаввуфнинг тариқатлар давригача яшаб ўтган аждодларимиз – Марказий Осиёлик сўфий муаллифлар томонидан яратилган сўфийликнинг назарий манбалари – тасаввуфга бағишланган асарларнинг тасаввуф таълимотининг тизимлаштирилишида тутган муҳим ўрни ҳам деярли тадқиқ этилмаган” лиги. [6; 10-Б]

ХУЛОСА

Тасаввуфий-ирфоний қарашлар моҳиятидан ўрин олган-иррационализмнинг генезиси ҳақида турли баҳс ва мунозаралар борлиги ҳаммамизга маълум. Мисол учун: академик, шарқшунос И.П.Петрушевскийнинг тасаввуф ҳақида, унинг (тасаввуфнинг) моҳияти бу Ислом динидаги мистика деб таҳлил қилади ва тасаввуф (сўфийлик йўли) таълимотига шу тушунча асносида тавсиф берган. И.П.Петрушевскийга кўра “Мистика ёки мистицизм (юнон - сирли) таркибида доимий ифодаланиши “Тажалли” деб аталувчи ҳолат ёрдамида, ботиний бир “Жазба”, экстаз (ички қувватнинг тажрибаси улароқ ботиний “руҳият”нинг барқ уриши) кўмагида Аллоҳ билан бевосита, ўз-ягона ҳолатда (Вахдоният) алоқа-мулоқотда бўлиш (ҳатто кўшилиб кетиш деб аталадиган маълумотлар ҳам мавжуд) имкониятга эгаллигини ифодаловчи махсус робита-диний дунёқараш тушунилади, — деб ёзади у, — мистик оқимлар мистицизм билан суғорилган идеалистик фалсафий тизимлар каби, ҳар хил динлар қобиғи остида пайдо бўлган, айниқса феодализм даврида мусулмон давлатларида мистик ҳаракат сўфизм деган умумий ном билан маълум” бўлган. [9; 12-Б]

Тасаввуф илми ва сўфийлар васфи ҳақида “Тасаввуф сулук тарзи бўлиб, унинг асосини нафс пок ва руҳ олий бўлиши учун содда ҳаёт ва фазилатлар ила зийнатланиб яшамокдир”, деб айтилган. [11; 15-35-Б]

Тасаввуф сулуки орқали ирфон илмининг сайқалланиши ва орифлик касб этишлиги чин маънода “Илми Одобдан илми Ориф”га интиломқлик шаклидир. Ирфон илмининг мақсади улароқ: тасаввуфга эргашишлик одоб ва фузуъ ила орифлик-сўфийлик мақомида гавдаланади. Бунда “Тасаввуф илми – сўфийлар эътиқод қиладиган нарсалар ва ўз жамоаларида ҳамда ёлғиз қолганларида ушлайдиган одобларидар. Сўфий – тасаввуф йўлига эргашган одамдир”, деб қаралади. емак, ирфон бу ахлоқнинг билишдаги инъикоси. [11; 35-Б]

Фойдаланилган адабиётлар

1. Васлий Самарқандий. Имом Аъзам ҳаёти ҳақида қимматли сўзлар, Ал=калому=л=афам фий манокйби=л=имоми=л=аъзам. – Тошкент: Мажнунтол, 1991. – Б. 3.
2. Ҳусайн Воиз Кошифий. Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати (Форс – тожик тилидан Комилов Н. таржимаси). – Тошкент: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 1994. – Б. 18.
3. Мирзиёев Ш. Ватанимиз тақдири ва келажаги йўлида янада ҳамжиҳат бўлиб, қатъият билан ҳаракат қилайлик. Халқ сўзи. 2017. 16 июн
4. Шайх Муҳаммад Содиқ Муҳаммад Юсуф. Мукамал саодат йўли. – Тошкент: Nilol – nashr, 2014. – Б. 274.

5. Абдуҳалимов Б.А. Байт ал-ҳикма ва Марказий Осиё олимларининг Бағдоддаги илмий фаолияти (IX-XI асрларда аниқ ва табиий фанлар). Масъул муҳаррир Хайруллаев М. – Тошкент: O`zbekiston. 2010. – Б. 9.

6. Раҳимов К. Мовароуннаҳр тасаввуфи тарихи: таълимотнинг шаклланиши ва тизимлаштирилиши (VIII-XI асрлар). – Тошкент: Akademnashr, 2020. – Б. 35.

7. Имом Шамсиддин Заҳабий. Сияру аъламин нурбало – Машхур даҳолар сийрати (китобидан сайланма асарлар) Алломалар тўғрисида маълумот. – Тошкент: Sharq, 2015. – Б. 3.

8. Пўлатов Ҳ., Маматов М. Тасаввуф тарихидан лавҳалар. А.Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси. – Тошкент: 2011. – Б. 143.

9. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в XIV—XV веках. ЛГУ, Л., 1966. – с. 12.

10. Навоий. Насойим ул-муҳаббат мин шамойимил футувват. – Тошкент: Movarounnahr, 2017. – Б. 63.

11. Шайх Муҳаммад Содик Муҳаммад Юсуф. Тасаввуф ҳақида тасаввур. – Тошкент: Hilol-Nashr, 2016. – Б.15-35.

12. Akhatov, L. (2020). The spiritual connection of Sufism and Tolerance in the works of Jami. *International Journal of Multidisciplinary Research and Publications*, 1(2), 1-4

AKADEMIC JOURNAL OF EDUCATIONAL RESEARCH (AJER)
international scientific journal
3-son

Nashr qilingan sana: 30.04.2024.
Shrift: "Times New Roman".

“ACADEMIC JOURNAL” MCHJ

Manzil: 700096, Toshkent shahri, Chilozor tumani, Bog‘iston ko‘chasi, 116/6.
www.ajeruz.com, info@ajeruz.com, +998950457172